

प्रथमं प्रथानादि सामग्री मंत्रे शारशां विनाग्नि पथा तजायते ॥ ह
 धागभीपि पथो कृसा मग्री वै कल्पा दूभवति ॥ सकल सामग्री स
 द्राव ~~एवम~~ वतीति भावः ॥ तदेव गर्भस्य संपत्ति मभिधा प पथा त
 स कुक्षौ वृद्धि स्यात्तथा वक्ति ॥ बीजात्म के माहाभूते सूक्ष्मेः सत्त्वा
 नुगेष्टसः ॥ मातुश्चा हार रसजैः क्रमात्कुक्षौ विवर्धते ॥ ॥ बीजा
 त्म के गर्भज रायु स्वभावेः शुकार्तिरूपतां परिणतैः ॥ केः ३ ॥ माहाभूतैः
 आकाशादिभिः सत्वरजस्तमो मयैः ॥ सत्वन द्रुल माकाशं । तमारजोव

दुर्लभा वा पुः ॥ सत्वरुजो बद्रुलोऽग्निः ॥ सत्वरुजो बद्रुलोऽग्निः ॥ सत्वरुजो बद्रुलोऽग्निः ॥
 तमो बद्रुलो पृथ्वी ॥ इत्येवं रूपैः सगर्भः कुक्षोर्विवदते विस्वशेषे
 शा वृद्धिं पाति ॥ तथा किंभूतेः सुक्ष्मैरतीन्द्रियैर्गिदृश्यैः ॥ तथा स
 त्वं वेतोऽनुगहंतीति सत्त्वा नुगान्तेतेः यत्र सत्त्वमिति स्मृतिः ॥ तत्रा वरुणं ता राम
 त्वपि पाति स्मृतिः ॥ सत्त्वा नुगान्तेतेषां ॥ तथा चोक्तं ॥ अहं तीन्द्रियैस्ते
 रतिस्सूक्ष्मरूपैरात्मा कदाचिन्नयुक्तपूर्वरित्यादिचराचो हतुसम
 प्रयावर्षः ॥ न केवलं माहाभूते हंतुं भूतेर्गर्भो विवदते ॥ यावन्

मातुश्चाहाररसजेरित्येतोपिवश्यमाशाद्वेतोवर्द्धितइत्यर्थः ॥ मातुरि
त्यादि । मातुअसंक्रांभिभिराहाररसजेकुकुक्षौविवर्द्धते ॥ वशवोऽजा
गुक्तसमुज्जपाधः न केवलं पूर्वोक्तान्युभातिदिष्टाद्वेतो गर्भः कुक्षौ
विवर्द्धते ॥ यावदतिदिष्टादपि सौमनस्यादेः कललावृद्धपेशपाद्य
वस्थाभावेनविशेषतोवर्द्धिंयातीति । कथं वर्द्धितइत्याह ॥ क्रमा
न्मगिरित्येव ॥ तनुमातुश्चाहाररसजेरितिकथमुक्तं ॥ यावतापं
चमाहाभूतात्मकस्यैवाहाररसोतचपदात्मकोऽसौ सतस्येव

जन्मकारशांभक्तुमहितव्यतिरिक्तत्वात् ॥ तस्मादेवमप्येवा
 ख्यातव्यः आहाररसजातेशाहाररसजैः ॥ सप्तम्यंतात्तयंचम्यंता
 दुपपदाग्रुनेऽः ॥ मातुशाहाररसात्मनापरिश्रातेरिति ॥ ननु
 सत्वः कुक्षौप्रविष्टो गर्भस्थवद्वनव्यहेतुरुक्तनचास्पृ
 जशठवलम्पतइत्याह ॥ ॥ तेजोयथाकर्म्मोनांस्फुटिकेतति
 रस्कृतं ॥ तं धनं दृश्यते गहनसत्वो गर्भाशयंतथा ॥ ३ ॥ न केवलं
 दृश्यत्वादृश्यत्वान्नां वा सूसुद्रा वा सुद्रा वौ व्यवस्थाप्यते । येना

तेजो यथा करिमीनां स्फुटिके नतिरस्कृतं ॥ नैविनं दृश्यते गह्वरसन्तो
 गर्भाश्च यं तथा ॥ ३ ॥ न केवलं दृश्यत्वा दृश्यत्वाभ्यां वास्तु सद्रा वास्तु
 नो व्यवस्थाप्यते ॥ येना दृश्यत्वात् सत्त्वस्य कुशो प्रवेशा संभवः किं तद्दि
 त्वाया न्यथानुपपत्त्यापि वस्तु सद्रा नो व्यवस्थाप्यत इव तथा च ॥ अ
 करिमीनां संवर्धितेजः स्फुटिके न सूर्यकांतारेव नतिरस्कृतं व्यवहितं
 स्फुटिकस्याभिस्तात् स्थितमिन्विनं गह्वरं न दृश्यते ॥ अथ न तेजः कार्य
 मिन्विनं दृश्यते नान्यसंवर्धितेजः कार्ये नान्यथानुपपत्त्याते

जसईधिनगमनं।तथातजतस्यसद्वावोप्यधिगंम्यते॥एवंसत्वोगर्भ
संपंगदन्ब्रजनदृश्यतस्म॥वसूस्सद्वावाद्दुष्टतिच।सत्वशवोति
पलभनार्थःमाहाभूतान्यपितदंतर्गतानिनदृश्यंतस्वाधचकार्ये
शोपलभ्यंतस्व॥तदेवंसत्वातुयायिभिर्महाभूतैर्भिःकुशौविवर्द्धते।
नतुकेवलेःसत्त्वनाधिष्ठितैः॥वेतोवक्रांसीदिक्कामाकललादिनाधसू
जातंविबुद्धिंविपुलतामापद्यते॥नात्यथामृतशरीरवत।न
तुसलोभूतानुगस्वरूपस्वकथमनेकजात्याकृतिपातरतैरजा॥६॥

श न

लो

रजगजवयादिवत्या आर्त्तिं जितः संपद्यते ॥ इत्यस्मिन्पर्यनुयोग ईदमा
ह ॥ ॥ कारणा नुविधापि वात्कार्याणां तत्स्वभावता ॥ ता ता यो त्या कृतिः
सलो वि ते तो दुत हवत ॥ ४ ॥ कारणा हे तु मवश्य मनु विद्वितीति कारणा
नुविधापीति आवश्य के शि निः कारणा स्वभावानि कार्याणि भवंति सर्वे शेषे
व ॥ तस्माद्देतोः कार्याणां तत्स्वभावता ॥ स्वभावशब्दः सदृशार्थः ॥ त
देव कारणां पश्य मृश्यते ॥ तस्य कारणा स्य स्वभावता तत्सा दृश्यं ॥ त
स्मात्कार्यकारणा सा दृश्या देतोः सलो मा हा भूतानुग ॥ एक रूप एवात्मे

नेकरूपनाना योत्साकृतिः प्रतिविंबविशेषात् ~~वा~~ वातुभाश्चयति। कथ
 मिवदुतलोहवत् । यथाद्विरूपादिवसूजातं मग्निताद्रुतरूपतां गतं
 सूरूपकमेकवैसित्वाकादिकल्पितायां नाना रूपायां प्रनुष्णाया
 कृतेति तद्विधिः ॥ तांतामाकृतिं यथा कल्पितां धत्ते । एवं स सत्त्वो नाना
 यो नो गच्छति ॥ ततो यथा स्वमाकृतिं भाश्चयति ॥ तथा ॥ २ ॥ अतएव च
 शुक्रस्य बाह्यत्वात् जायते पुमान् ॥ रक्तस्य स्त्री तयोः साम्ये कीर्तयति ॥
 अतएव च पूर्वोक्तकार्यकारणो हा दृष्टादुतोः शुक्रस्य पुंरे ~~त~~ तस्मात्

सम

॥१॥

ननु तसामर्थ्यलभ्याश्च स्त्रीरितोर जोऽल्पत्वात्पुमान् जायते । त
स्त्रीति धाविधिस्य कारशा स्याभावात् ॥ तथा अतश्च पूर्वोक्तात्का
र्षकारशा सादृशा स्त्रीरितोर कस्य वा दुल्यादुत्वा सामर्थ्यलभ्या
पुंरितोऽल्पत्वा स्त्री जायते ॥ न पुमान् तथा विधिस्य कारशा स्या
भावात्पुंरितो हि कलवदल्पं स्त्रीर जोऽभिभूय पुं गर्भस्य कारशा ता
याति ॥ यदनु स्त्रीर जो वलवत् अल्पत्वं पुंरितसः ॥ तदल्पं पुंरितोऽभि
भूय स्त्रीर जस्या श्वस्य गर्भस्य कारशा ता मापद्यते ॥ यदुत्पुं क

तव योः साम्यं तुल्यत्वं भवति ॥ तदु न स्त्री न पुमान् जायते ॥ अपि तु
 लिंगद्वया लिंगितः स्त्री वः षडो जायते । एवं पित्रोः संवन्धिषु क्रं स्त्री
 रक्तमिश्रितं गर्भकारणं न पित्रोः संवन्धेन । दासु वाहिनात्
 कं ॥ स्त्रीपुंसयोस्तु संयोगे यद्यादौ विसृजेत्पुमान् ॥ पुक्रंततः पु
 मान्विशो जायते बलवान् दृढः ॥ अथ चेदनिता पूर्वं विसृजेद्गर्भं
 पुतं ॥ ततो रूपा विता कं न्या जायते दृढसहस्रं ॥ अतस्त्वचपुं
 गर्भः ॥ केचित्किंचिन्सा तु स दृशा दृश्यते ॥ स्त्री गर्भश्च केचित्किंचि

स

चित्पितृदृशादृश्यंते ॥ ननुरसादुक्तंततोमांसं मांसान्मेदस्ततोऽस्थि च ॥ अस्थौ म
याततः शुक्रं शुक्रादूर्ध्वं प्रजायते ॥ इत्यविशेष्यनिर्दिष्टं ॥ नतु पुंशुक्रादूर्ध्वं प्रजायतस्यैवं
निर्दिष्टं ॥ ऊर्ध्वोपरि च स्त्री पुंसोपरि वश्यं स पृथिव्या तु कत्वमभ्युपगंतव्यं ॥ न पुंसस्वातदे
वं ततराणीनां कुसुमशराकांतमानसानां ॥ तथा विधेन पुरुषसंयोगेन विना केवलान्
स्मृत्संस्पर्शदर्शनाच्च तिलैः प्रपुत्रैरेतसां किमिति गर्भे न जायते ॥ शुक्रार्त्तं हि गर्भ
कारणं ॥ तच्च सति हेतुमेव ॥ इति केचित् ॥ तान्ब्रुमहे ॥ पुंशुक्राभावात् ॥ पुंशुं कंहि
स्त्रीरेतारक्तपुक्तं गर्भकारणं ॥ न च तद्वर्जितं ॥ तदभावाद्गर्भस्यानुत्पत्तिः ॥ तथा संग्र

ति ३

वाः सः सं.

॥८॥

जायंते विकृते मलैः ॥ ६ ॥ विद्यो न यश्च वृत्ताकाराश्च वि
द्योतिविकृताकारास्तथा ॥ ६ ॥

शा

हेष्यन् जीव ॥ योषितोपि प्रवत्येकं शुक्रं पुंसः समागमे ॥ गर्भस्य तु न तत्किंचित्करोतीति
ति न चिंत्यते इति ॥ सांप्रतं यथा ॥ अनेक गर्भत्वं तुल्यकालं स्यात् ॥ तथां प्रतिपादयितुमाहुः
शुक्रादिव पुनः ॥ ॥ वायुना वदुःशोभिन्ने यथास्वभावकपत्यत ॥ वातेन यथास्वशुक्रा
त्तैव ॥ दुःशोभिन्ने वदुःधाकृते रज आधिक्येन वर्तमानं वायुना वदुःधाभिद्यते ॥ तदास्त्री
गर्भानेकत्वं ॥ इति वदुःपत्यता भवति ॥ सूकरसामेयादि जातिषु लनेनैव हेतुना सदा अनेका
पत्यता ॥ ॥ ननु कथं विद्यो न यो विकृताकाराश्च विद्योतिविकृताकारास्तथा विभाग
र्भा जायंते ॥ कथमित्याहुः ॥ विकृते मलैर्वृतादिभिर्दुष्टैरुन्मार्गगामिभिः ॥ ॥ मासिमासि ॥ ८ ॥

शम

गर्भास्त्वरित्याहुः २

रजःस्त्रीणां रसजं स्ववति महं ॥ वत्सरा दूना दुर्ध्वं याति पंचाशतश्रयं ॥ ॥ स्त्री
णां मासि मासि प्रति मासं रजो रक्तं हं स्त्रीति ॥ त्रीणि दिनानि प्रवर्तते ॥ ननु शुद्धेषु
कार्तवर्ति पूर्व क्रमे दृष्टं ॥ ततः सस्यैव निर्देशो न्याय्य इति शुकमानुपूर्वी प्राप्ता मु
हं च कस्माद्रक्तं प्राक निर्दिष्टं मुच्यते ॥ वदुक्तवत्त्वात् ॥ रक्ते हि वदुक्तवत्त्वात्
रूपतस्तदेव प्राग्बलं पुक्तं महमिति कालाच्च नोरिति द्वितीया ॥ किंभूतं रजः ॥ रसा
द्भातं रसजं ॥ ननुरक्तं रसजमेव ॥ वक्ष्यति हि रसाद्रक्तं ततो मांसमिलादि ॥ तत्किम
र्थं रजमित्फुक्तं ॥ वृमहे ॥ रसादाहार रसात्परिणामतो जातं ॥ तं रसजमित्यत्र निर्दिष्टं

वा.सा.वर्ग

॥१०॥

शा.

॥ नतुरसभातेरित्यचोद्यमेतत् । कुतः प्रभृति तदुजः प्रवर्तत इत्याह ॥ वत्सरादित्यादि ॥ द्वाद
शाद्वर्षादुर्ध्वमनंतरं स्रवति ॥ पंचाशतो वर्षादूर्ध्वं परेराशयं याति ॥ द्वादशानां पुरशां व
र्षमिति तस्य पुरशोऽङ्गिति ऊट ॥ द्वादशादिति प्रापिकमेतत् ॥ स कादशवर्षकाशाम
पिस्त्रीरागरक्तवृत्तिदर्शनात् पंचाशतः श्रयेमप्राप्येवमेवार्चितं ॥ पूराषोडशवर्षस्त्री
पूराविंशतसंगता ॥ शुद्धे गर्भाशये मार्गे रक्ते भुक्तेऽनिले हृदि ॥ वीर्यवंतं सुतं सूते ॥ पू
रानिषोडशवर्षाणि पस्याः ॥ सैवं विधास्त्री पूराविंशतनरेरांगता मिथुनतां पतता
सति गर्भाशयादिषु ॥ शुद्धेषु विर्यवंतं सामर्थ्यं पुक्तं पुत्रं सूते जनयति ॥ प्रापिकं चैतद्वर्ष

राम .

॥१०॥

दुष्टेः । तथा मार्गे प्रकृतत्वादपत्तमार्गे वातादिभिरदुष्टे । तथा रक्ते स्त्री रजसि शुद्धे । तथा शु
क्रे पुं वीजे शुद्धे तथा अनिले शुद्धे पितादिभिर ५

गोपे साधु गभर्दिदशनात् ॥ अतस्त्वायमेव तं वकारोऽन्यथा संदे जगाद ॥ षोडश वर्षा
याः पंचविंशतिवर्षः पुत्रार्थं प्रयते तेति विंशतेः पूरणा इति उडिति ॥ विंशतेर्ऽ
डीति िटलोपविंशशब्दः ॥ पूरणी विंशो यस्येति पूरणा विंशः ॥ गर्भस्याशयोगभारियस्तस्मिन्
न शुद्धे निर्मले वातादिभिरनाकृते तथा हृदि शुद्धे दोषा न विद्येते असंतपे ॥ ॥ ततो न्यू
नाकृयोः पुनः शोणऽल्पा पुरर्धन्यो वा गर्भे भवति नैव वा ॥ ततः पूर्वोक्ता त्रयः परिमा
णा तून्पूनाकृयो हतिवर्षयोः स्त्री पुरुषयोः पंचदशाष्टदशवर्षयोः शो गौ भवति ॥ शो
गति लति शयेन मलार्थः तथोत्पन्नोऽल्पा पुरर्धन्यश्च प्रशस्तो गर्भे भूति । न भवत्येव वा ॥

व

वाः सर्वैः

॥११॥

शा

ननुदंपत्योऽशुकार्तवसंयोगेऽपि सति कचिद् भसंभूतिर्न दृश्यते ॥ तत्कथमेतदि
त्याशंक्याह ॥ ॥ वातादिकुरापग्रंथि पूयक्षीरामलाद्वयं ॥ प्रजासमर्थं
तोस्त्रं ॥ आदिशब्देन पित्तक्षेत्रेण शो परिग्रहः ॥ वातादयश्च कुरापं च ग्रंथिश्च पु
यश्च क्षीरां च मलं चेति द्वंद्वः ॥ स तानि आद्वया संज्ञायै स्परे तोस्तस्य तदेवं ॥ आ
द्वयशब्दः प्रत्येकं वातादिषु योज्यः ॥ इति च संचरे तोस्त्रं ॥ वाताद्याद्वयं वातसंज्ञं शु
कं वातशुक्रं स्रवं पित्तशुक्रं कफशुक्रं ॥ कुरापग्रंथि वातुरापनामशुक्रं कुराप
शुक्रं ॥ तद्वै तेन दुषे न भवति स्रवं ग्रंथि शुक्रं पूयशुक्रं क्षीराशुक्रं ॥ मलाद्वयं

राम

॥११॥

तुदिधामूत्रपुरीषमेदात॥ मूत्रसदृशं शुक्रं मूत्रशुक्रं ॥ एवं पुरीषशुक्रं ॥ आर्तवम
पिशुक्रवदेष्टुषद्विषतमबीजमेव ॥ तस्य लिंगं नाम च शुक्रवदेष्टुषं ॥ यथा वा तार्तवं
पि तार्तवमिषादिपावत्पुरीषा त्वमिति ॥ साध्या साध्विभागश्चतद्वदेव शु
क्रार्तवदोषेषु च किं किं सा मपि तुल्यं ब्रूते ॥ स चतुर्विंशति ॥ तत्र विशेष
मभिधास्यति ॥ स्यापि वेदुं भ्या त्वइत्यादि ॥ स्वर्गिं गैर्दोषजं वेदेत ॥ रक्ते
न कुरा पंश्रेष्य वा ताभ्यां ग्रंथि सन्निभं ॥ पूषाभं रक्तपि ताभ्यां स्त्रीरां मासु तपि
ततः ॥ स्वानि च तानि लिंगानि लक्षणा निस्व लिंगानि यथा स्वं वा ता नारुपा
दी

वाः सः संः

॥१२॥

शी ॥ एथा रूक्षस्या वा रूखादीनि वायोः विस्त्रयं ध्यो ह्यादीनि पित्तस्पस्त्रि
ग्वध पांडुपिष्टि लादीनि कफस्पतैः स्वातिंगैर्वा तादि दोषजं वदेज्जाती पदे घ इति
शेषः ॥ रक्तेन दुषेन कुशापं कुशापगुं धित्वा कुशापसंज्ञमन्वधं रेतो संभवति
एवं गुं व्यादीनामन्वधं संज्ञता बोध्या ॥ श्लेष्मकाताभ्यां दुषाभ्यां गुं धिसन्निभं गुं
व्याकारपुपाभं पुपशद संरक्तपित्ताभ्यां रेतोऽसंप्रूपा ह्यपं भवति ॥ शीरां नाम
रेतोऽसं मा रूतपित्ततो भवति ॥ मारूतपित्ताभ्यां दुषाभ्यां दुषं तदुष्ण शीरा तां
नीमिं त्यर्थः ॥ ॥ कृच्छुरोपताम्यसाध्यं तु त्रिदोषं मूत्रविट्प्रभं ॥ पूर्वोक्तानी

त

शा

रामः

॥१२॥

मानिवातादिशुक्रातवाशिराशुक्रातवांतातेक दुसाध्यतातक **द्वाराणि** ॥ असाध्यं त्व
ति ॥ मूत्रं च विद्व मूत्रविशौ ॥ तयो रिव प्रभायस्य तदेवं रेतोस्त्रमुभयमपि मूलसंज्ञं
विदोषं विदोषदुष्टं मसाध्यं साधयितुमशक्यं इदानीं प्रपक्वमाह ॥ ॥ **कुर्याद्वातादिभि**
र्दुष्टैस्त्वैषधं सैमात्मीयं च तदौषधं च सैषधं वाताद्यौषधमित्यर्थः ॥ तेन वायोः कृपित
स्य यदौषधं प्रशमोपायः स्निग्धोष्णाम्ललवणादि ॥ पित्तस्य मधुरशीतकषायादि ॥ श्ले
ष्मणाः कटुक रुक्ष कषायादि ॥ तत्तस्य भोजनमित्यवतिष्ठते विशेषतस्तु वातजेषु क्र
दोषेषु सुकसैधवफूलाम्लसिद्धयवक्षारप्रतिनापंसर्पिः **पानं** ॥ विल्वविदारीशीर

वाः सर्वाः

॥१३॥

शा

उक्तमाख्यापनं ॥ मधुकुम्भद्रदरुसिद्धं तैलमनुवासनं ॥ शीरकुलीररससिद्धं तैलमनुवास
नमुत्तरवसिष्ठ ॥ पैतिके कांडेषु च दंष्ट्रागुरु चैकाथसिद्धं दूधमिधुकप्रतीवापं सर्पिः पा
नं ॥ विवृणुः सघृतो विरेकः ॥ पयस्याश्वीपरागिसिद्धं शीरयुक्तं माख्यापनं ॥ मधुकुम्भद्रप
रागिसिचं तैलमनुवासनमुत्तरवसिष्ठश्चेमिकेपाखारातेदारुमंतकामलककाथसिद्धं पिप्प
लीमधुकुचुराप्रतिवापं सर्पिः पानं ॥ मदुनफलकषायो वमनं ॥ दंतीविडुंगचुरास्तैल
लीडो विरेकः ॥ राजवृक्षमदुनफलकषायप्रगाढमाख्यापनं ॥ मधुकुपिप्पली
सिद्धं तैलमनुवासनमुत्तरवसिष्ठवातजे पुष्पदोषे भाङ्गुभिद्रदरुसिद्धं सर्पिः पानं ॥

राप्र

॥१३॥

काश्मर्यशुद्रमाहासिद्धं च शीरं ॥ मधुकशृगालविन्नाकलंकं पयः सर्पिः पानं ॥ प्रियंगुतिल
कलंकं वायो नौ चारयेत् ॥ सरलमुद्रपरीकिषायप्रक्षालनं ॥ पित्तजे काकोली द्वयविदारी
मूलकाथमुत्पलपद्मककाथं मधुकपुष्पकाश्मर्यफलकाथं वा सशर्करं पिबेत् ॥ ज्वे
तचंदनकाथं वा शौद्रमित्यादिकं संगृहादौ ध्वं ॥ इदानीं कुरापाचिकित्सा माह ॥ कुरापा
पुनः ॥ घातकी पुष्पखदिरदाडिमाजुनसाभितं ॥ पाययेत् सर्पिरभ्रवा विपक्रमसनादि
भिः ॥ कुरापादयेत्तुरेतसि घातक्यादिद्रव्यसाभितं घृतं पाययेद्द्वय इति शेषः ॥ अथ
वाग्रसनादिभिरसनादिगणोद्भिदैर्भेषजैर्विपकं घृतं पाययेत् ॥ ननु कुराप इति सा मा

ग्रंथ्यामेग्रंथिनामिरेतसि ५ पूयेरेतसि । परुषकवटादिभ्यां । पूयावेरेतसि
परुषकवटादिभ्यां विपक्वंचत पायपेत ॥ ५

शा

न्याक्तावपिकथं रेत सीतिविशेषो लभ्यते ॥ वृमः रेतः प्रकूरात् ॥ अपि च कुरापास्त्रस्पु
रस्तादुपक्रमं वक्षति । पेयं कुरापपूयास्त्र इति ॥ तस्मादेत स एवेह ग्रहणं युक्तं ॥ पुनर्य
हंशमंत्रवातादिदुष्टैरेतोस्वात्ता क्रिया त कथं दिति द्योतयति ॥ सांप्रतं ग्रंथिसंज्ञेरेतस्य
पक्रमं वृते ॥ ॥ पलाशमस्यमभिदाग्रंथ्यामेपशस्यमस्यपलाशमस्य ॥ अमभित्यायराभेतः पलाशम
स्यचाशमभिद्ध ॥ तेन विपक्वंचत पायपेत ॥ परुषक कवटश्च परुषवटौ ॥ तावादिपयोर्गणयोस्तौ परुष
कवटादीताभ्यां ॥ परुषकं वरादुश्चेति परुषकादिः ॥ तथाप्यग्राथपिप्यलैतिवटादिः ॥ श्रीरोमुककरी
किंया । श्रीरोश्रीरात्वात् श्रीरा दूयेरेतसि मुककरी क्रिया कार्येति शेषः ॥ मुकलमति

राय

॥१३॥

शुभेन सेव्यमित्यर्थः ॥ ॥ सं **शुद्धो** विट् प्रभे सविहिं गु सेव्याग्नि साधितं पिवेत् ॥ सं शुद्धः
कृतवमन विरेचनो विट् प्रभे विरामल सद्देशे तस्या तु च तं पिवेत् । किं भूतं हिं गु सेव्याग्नि साधि
तं ॥ अत्रादिशब्दो व्यक्तावाची तेन संग्रहे तस्य हिं गु शीर चित्रक प्रिये गु समंगाम राणा लसिद्धे त्वगे
लाचो च चूरापि तीक्ष्णमित्यस्य पाठस्य सूत्रमा भवति हिं गु सेव्याग्नि साधितमित्यपरे प्रे । नुः ॥ न
त्वसाध्यं तु विदोषं मूत्र विट् प्रभमित्युक्ता वाच तं वक्तु ॥ तत्किमित्यस्य चित्कि सोपदिष्टा बूमः ॥
कित्वसाध्यताप्यस्यासीति प्रतिपादयितुं चित्कि त्सा मुपदिदेश शब्दकारः ॥ अतएव मूत्र प्रभस्या
साध्यत्वाच्चित्कि त्सा नोपादिशत् ॥ मूत्र प्रभातव विट् प्रभातव पोरप्यसाध्यत्वादेवोपक्रमेनाभ्यधातु ॥

वा.सर्व

॥१५॥

शो

ग

ज

रम

य
वाताद्यार्तवेद्युशेषाधं कुर्यादित्युक्तं ॥ कुरा पग्रंथाद्यार्तवेद्युविशेषाचिकित्सां वक्ष्यति ॥ ग्रंथा
र्तवे पा व्योषवश्चकजं जलं ॥ ग्रंथातविग्रंथिनामिआर्तवेस्त्रीरजसिजलं पिबेत् ॥ किंभू
तं पागोदेर्गतिं ॥ पागप्राचीना व्योषत्रिकटुकं । वश्चकंकुटजः ॥ पेयं कुरा पपूयास्त्रेचंदनं वश्च
तेतुयत् । उल्लशेगेचतत्सर्वकार्यं सोत्तरवासिकं । कुरा पारश्चरजसिपूयारेव्यचापिचंदनं पे
यं । अत्र देव्यानुक्तो जलं देयमिति परिभाषया लेन पातमिति बोध्यं । शीराणां त्वेइह चिकित्सा
तं नोक्तं ॥ तच्च स्वधिया ब्रूयन् ॥ यथा शीराणै रतसिषुककरीक्रिया कार्येत्युक्तं । तथा शी
राणै ररक्तकरीक्रिया कार्येति न च केवलमेतत् पूर्वोक्तमेव चिकित्सितं कार्यं ॥ यावदुल्लशेगे ॥१५॥

त्रे ४

प्रतिषेधेन्यदुश्चेतेमशिष्यते ॥ तत्सर्वसाधनं यथायोगं वमनादियोनौपिचुकधारणादिकं का
र्यं किंभूतं ॥ सोत्तरवसिकं ॥ सहेत्तरवसिनावर्ततर्दति सोत्तरवसिकं ॥ उत्तरवसिरपितत्रका
र्यइत्यर्थः ॥ सोत्तरवसिकमिति ॥ तेन सहेतितुल्ययोगे इति वदुर्वीहिः ॥ शेषादिभावयेति क ॥
नोपसर्जनस्येतिभावः ॥ उत्तरवसिरपितु यधमित्यर्थः ॥ बीजासमर्थरेतोस्त्रमभिधाय सांप्र
तं शुद्धं यदुक्तात्तं वं बीजासमर्थलशरणार्थमाह ॥ ॥ ॥ बुकेषु त्नेगुरुस्निग्धं मधुरं वदुलं
वदु ॥ ॥ चतुर्मासिकतेलाभंसदुभयि ॥ शुद्धेषु क्रातवेवृतिपूर्वेषु क स्यापदेशात् प्राधान्या
च्चुक्तस्य पूर्वमुपन्यासः ॥ तत्राहारसस्यसम्पकपरिशतस्य कमात्मज्ञानमनुप्राप्तस्य सारः

शुक्रसंज्ञां लभते । तच्चक्षीरवसिपि रिश्वरसद्वनगुदः शरीरे शुक्रधारं कला माश्रित्य स
 र्वांगव्यापितया स्थितं विशेषतश्च मज्जुमुक्कसनेषु हवेर्दिशितं तु संचदनेन हृदयावेशात् पि
 ङ्गीभूतमंगादंगात्प्रवर्तते । तव शुक्रादिगुणायुक्तं शुक्रं तथा च ताभं मासिकाभं तैलाभं वा स
 दुर्भायको धनगर्भार्थं भवति । चतारो नगौरवर्णात्वं । गर्भस्य मासिकाभेन उपामवर्णात्वं । तैला
 भेन कुल्लवर्णात्वं भवति ॥ ॥ **प्रार्तवंपुनः** ॥ लाश्वारसशशास्त्राभं धौतं यच्च विरज्यते ॥ रक्तमे
 वस्त्रीरां मासिमासि गर्भकोष्ठमनुशप्य हं प्रवृत्तमार्तवमाचक्षते । प्रतिप्रसंगेनानृतो वा
 प्रवर्तमानं तदेवा सगुदरादिसंज्ञां लभते ॥ युद्धात्तं विलाश्वारसाभमलक्तकरससदृशं तथा शशरू

धिरसदृशं तथा यच्चौतंसद्विरज्यते वस्त्रादिलग्नं चौतंसस्यौहितां जुहातीत्यर्थः तदीदृशमा
र्तवं सदुर्मासयं पद्यते। शुद्धशुक्रार्तवलक्षणा मुत्कारिणी गर्भसंभवात्पूर्वमिति कर्तव्यतामा
ह॥ ॥ शुद्धशुक्रार्तवं स्वस्थं सरत्तं मिथुनं मिथः॥ स्नेहः पुंसवने स्निग्धं शुद्धं शीलित
वस्तिवं। शुक्रं चार्तवं च शुक्रार्तवे। शुद्धशुक्रार्तवे यस्य मिथुनस्य तदुद्धशुक्रार्तवं स्त्रीपुरु
षपुलंसमुपाचरेदितिसंबन्धः। तथा स्वस्थमरेगं रोगलेशनाथनाकां तं तथा मिथुः पूर
स्वरी संरक्तमनुरागयेत्तमत्योत्पदशनेन कुसुमचापाविष्टं। एवं विधं स्नेहः पुंसवने य
था भिमता गर्भग्रहणाप्रभावेः फलसर्पिर्माहाकल्पाराकादिभिस्निग्धं। तथा शुद्धं कृत

स्कृ

वमनविरेचनं । तथाशी लितवसि कंशीति ता अभ्यासेना नुस्थिता वस पोयेन मि
 थुनेन तद्दीलित वसि कंन सकृदेवा नुष्ठित वसि कमित्यर्थः । एवं देपत्ते सुल्लमिति
 कर्तव्यतामभिधायेदानी मन्त्रयोः पथज्वति ॥ ॥ नरं विदोषा तशी राज्ञेः मधुरोष
 धसं तैः विशेषादिशेषेणातिशयेन नरं शीरैर्घृतैश्च समुपाचरेदिति संवंधः । विशेषा
 दित्पनेनैतद्योतयति । विशेषेणानरं शीराज्ञेः समुपाचरेन्न पुनर्नारी मपि तैर्न समुपाच
 रेदिति । किंभूतैर्मधुरोष धसंस्कृतैः । मधुराणामधुरप्रायारामधुरप्रभा नानि च
 तात्पेयधानि जीवनीयादीनि तैर्मधुरोष धैः संस्कृतैः सिद्धे ॥ ॥ नारी तैलेन माषे

रामः

पित्तलैः समुपाचरेत् । नारी तैलेन माषैश्च समुपाचरेत् ॥ चणको ऽवमिन्नकमः । पित्त
लैश्च समुपाचरेदित्यर्थः । पित्तलानि हि रक्तवृद्धिहेतवः ॥ उक्तं हि । आश्रयाश्रयिणां
मिथः । यदेकस्य तदन्त्यस्य वर्धनशयरोषधमिति । एवं च तैलं पित्तकृत्वा देवोप
न्यस्तं । विशेषादित्यत्राप्यनुवर्तते । श्रीराज्येभ्योऽपि विशेषेण नारी तैलादिभिः समु
पाचरेदित्यर्थः ॥ पुरुषस्य तु रजसा ऽभावात्तद्वृद्धिहेतवस्तैलादयो नोपयुज्यन्ते सव । पू
र्वोक्तस्य कलसामग्रीयुक्तादपि मिथुनादिशिषकालमन्तरेण गर्भस्यासंभवः । इति
स्त्रीमधिकृत्य तदुर्नष्टद्वारा योऽप्यकालं दर्शयितुमाह ॥ ॥ शामप्रसन्नवदनां स्फु

वाः सर्वं

॥१८॥

श

रक्षोशिपयोधरं। स्वसाक्षिकुशिंपुंस्कामां विद्यादतुमः तींस्त्रियं॥ कार्पहेतुं विना
भामंतथा प्रसन्नं निर्मलं मदतं मुखं यस्याः सेवंभूता तां श्रोतिश्च पयोधरो व श्रोति
पयोधरं स्फुरत्कंपमानं श्रोति पयोधरं यस्यास्तां श्रोतिः कटिः॥ स्रसे चलत
इव अक्षिराशि कुशिश्वयस्यास्तां॥ तथा पुंसि कामोऽभिलाषो यस्यास्तां॥ एवं विधांस्त्रि
यम तु मतिम तु युक्तं विद्यात्। तस्याः सगर्भग्रहणा काल इत्यर्थः पुंस्कामा मिति पुं
सं पुंस्कानां सेवंभूता इति सकारस्य सकारादेशः कलाभाजः। सर्वं च हेतुमव्यूयादि
त्यागमोऽत आह॥ ॥ पञ्चसंकोचं मायादिति नेतीति यथा तथा

शा

राम

त
॥१८॥

विमनीभ्यामृतौ पुनः॥ इयत्कुलं विगंधं च वायुयोनिमुखं नयेत् ६

६ इयत्कुलं विगंधं च वायुयोनिमुखं नयेत् ॥ तावतीतेयोनिः सा शुक्लं
नांतः प्रतीकृतिः॥ यथादिवा प्रफुल्लं पद्ममनंतरं दिवः साति कांतौ संकोचमा
याति मुकुलभावं प्राप्नोति तत्स्वभावत्वात्तस्य॥ तथा तेनैव प्रकारेण कृतावती
तेऽविक्राने द्वादशरात्रिस्वभावे योनिः संकोचमायाति॥ सा योनिः संकुचित
त्वात् शुक्लं प्रतीकृतीति॥ विवता विवतमुखत्वं हि येन गर्भग्रहणाद्देतुः। त
च्च वायो कया वृतः कालसहायस्यायत्तमिह॥ ॥ मासेनोपचितं रक्तं॥
तत्पुनर्मासेनोपचितं। रक्तमृतौ वायुर्योनिमुखं नुदेत्॥ प्रयेत तदा

ग्रहणा ५

प्रयेत

यानि मुखं विवृतं संपद्यते। केन नुदेत॥ भ्रमनीभ्यां श्रोत्रो विज्ञेयाभ्यां। किं भूतं
रक्तं। इषत्कृच्छ्रं तथा विगंघ्रं विस्त्रगं धरहितं प्रकृतिस्त्रपेरकपवनं संपकीर्ति
षत्कृच्छ्रता॥ ननु कुपितसमीरप्रेरणा। संज्ञेयादिना त्वं तं कृच्छ्रता। नापि पिते
न तथा भूतेन युक्तं। येन विस्त्रगं विस्पात। नापि श्लेष्मणा तथा भूतेन युक्तं। ये
न तदूर्णयुक्तं स्यात्। तस्माद्भुदं विज्ञेये कोले यानि मुखं त्ववर्तमानं रक्तमार्त
वै संज्ञा लभते। तदेव चोत्पद्ये यानि मुखं त्ववर्तमानं स गदर संज्ञा मासादयेति।
शुद्धं चरत्तं पुष्पसंज्ञं गर्भाख्यं फलस्य भविष्यतोऽभिष्यंजकत्वात्। अतस्त्वाह॥

राम

व

ततः पुष्पेश्वरादेवकल्पाराध्यायिनीमहं । मजालंकाररीहिता दर्भसंसारशायिनी । श्वैर
यंयाकं सोकं कोषशोधनकासं । परोक्षरावेहसे कामं जीतवंसु चारिणी पुष्पेश्वरा
पुष्पदेशनादेवानंतरे स्त्रीमहं वीरिणिदिनानि कल्पारां शुभमवश्यं ध्यायति चिंतं स
य तीति कल्पाराध्यायिनी स्यात् ॥ अत्राप्येके रितानिः ॥ तथा मृजास्नानादिक्रिया । अ
लंकारः कटकादिः पुष्पादि वी । अलंकियते व्यतेदारीरमेभिरिति कृत्वा । एवं गंध
माल्यस्पाप्यलंकारत्वं ॥ तथा च वभ्रप्रति ॥ गंधमाल्यादिकं भूषामिति ॥ मजालंकार
भ्यां रहिता वर्जिता । तथा दर्भारां संसारः शय्या । तत्रोरेते दर्भसंसारशायिनी । व्रत इति

वासर्गो

॥२०॥

दिनिः। तथा शैरेयं श्रीरसिद्धं या ~~क~~ वकं युवान् विशेषं। परोक्षारवेहसेनाभुं जी
तमश्चेतू। कियन्मात्रं। स्तोकमल्पमात्रं तस्यैरेयमुपयुक्तं कीदृशं स्यादित्याहुः। को
षेत्यादि। शोधनं च कर्षणं च शोधनकर्षणं। कोषस्य शोधनकर्षणमिति षष्ठी स
मासः। शरीरस्य माहं श्रोतो मध्यमे भाग आमपक्व स्यादयः। कोषस्यैव वाच्यः। स
यवगर्भाधिष्ठानं। अतस्तस्यैव शोधनं। तथा तदंगानां कर्षणमिति। व्याख्येयं। पुनः
कोषस्य शोधनमप्येषां चांगानां कर्षणं। यथा हि विवृतादिना ~~क~~ विरिच्यते। नैवम
नेन यावत् केन वस्तु स्वाभाव्यात्। कोषशोधनकर्षणमात्रमेव क्रियते। शैरेयमिति शीरादिति ह क॥

शा

श

राम

॥२०॥

त १ या

ना

यावसवयावकर्षितियावादिभ्यः कनितिकन् । तथा वल्लचारिणीत्यव्यासात् ॥ ॥ च
तुर्थे हि ततः स्नाता शुक्लमाल्या वराशुचिः । ईदृतिभर्तृसदृशं पुत्रं पश्येत्पुनः पतिं । ततस्मा
हादूर्ध्वं च तुर्थे वासरे स्नाता तथा शुक्लानि माल्या वराणि च यस्याः सैवं । तथा शुचिरेत
र्कहिंश्च पविस्ती ॥ १२ ॥ पूर्वं पतिं पश्येत् । संग्रहेऽप्युक्तं । चतुर्थे बहत्पुदूर्तिताशीतसलिलस्ना
तानुलिप्तालेकता । शुक्लमाल्या वराकृतमंगलस्वस्य नापरां विधमेव भर्तारं प
श्येत्तूदनन्यमनाः । तदा यादृशं पश्येत्तिचिंतयति वा । तादृशं वयस्यतरति । तत्किं अह
मेव ऋतुरत्रैव पुष्पदर्शनात् ॥ ॥ अथोत्तरकालमपीत्याशंक्याह ॥ ॥ अतुसूदाद

मे

वाः सर्वं

॥२१॥

शनिशाः पूर्वास्तिस्त्रेवनिदिताः ॥ स कादशी च युग्मा सुस्यातु पुत्रोऽन्या सुकंन्यका
॥ पुष्पदर्शनात्प्रभितियावद्वादशरात्रयस्तावदुत्तर्योषितो न पुनस्त्रेमेव । यत्र पुष्पं प्र
वर्तत इति तु शब्देन दर्शयति । अत्रास्मिन् द्वादशानिशावधावतु कालेयाः पूर्वास्तिस्त्रे
निशाया सुप्रायः पुष्पं प्रवर्तते ॥ तानि द्वागस्तः सद्भिः ॥ न तत्र सन्मतिं स्त्रिया संगच्छ
ते ॥ अतस्वात वंस्तु चारित्वोपदेशः । तथैकादशानिशा निंद्या प्रज्ञास्ता च द्वादशे ८
त्रानुक्तां यास्त्रयोदश्याः समुच्चयार्थः । त्रयोदश्यां हि मिथुनीभावेन पुंसि कस्यात्यतिरि
ति कैचिदाहुः ॥ युग्मा सुवतुः षष्ठाष्टमदशमद्वादशालक्षणा सुनिशा सुसंगमे पुत्रः

शा

राम

॥२१॥

७

स्याद्विंशत्यब्दे तु भावस्य । तासु हिराविष्यार्तवमल्यी भवति अन्त्या सुयुग्माभ्यः सका
शात्पंचमी सप्तमी नवमी युक्कं न्या जायते ॥ तदा हि शुक्लमल्यी भवति ॥ पूर्वोक्ताद्देतोः
यदि पुनराहारादि पुन नशा दु क स्याच्चिकित्समयुग्मासु । युग्मासु च न्यूनता स्यात् ॥
तदा पुमान् नृस्त्राकृतिः दुर्वलो हीनांगो वा जायते । स्त्री च पुरुषाकृति दुर्वला हीनांग
वा । सकादशी च योदशेऽस्तूनपुंसकमेवमिति । तदेवं दंपती पुंगर्भमिदं ॥ तौ यु
ग्मासु निशा युपुंसवनादिकं कर्माचरेत् ॥ स्त्री गर्भमिदं तौ लयुग्मासुराविष्णु ॥
उपाध्यायेथ पुत्री यंकुर्वीति विधिवदिधिं ॥ नमस्कारपरायासू शूद्रायामंत्रवर्जितं ॥

वाःसर्वं

॥२२॥

वि

अथेत्यानंतर्त्ये मंगलसूचको निदिवं अतस्वायमवार्थः । कृतुकालादनेतरं मंगल
पूर्विकं सार्वमिमां वश्यमाशामिति कर्तव्यतां कुर्यादि । उपोष्यायपुरोहितोः
धर्मवेदवित् ॥ पुत्रीयं पुत्राय हि तं विधिमिष्टं कुर्यात् । कथं ॥ विधिवन्नयथा कथं
चित् । विधिवदिति प्रशंसायामनुपक्रियानि शोषरां चैतत् । तेन प्रशंसं वेदे तं
मन्युनातिरिक्तविधाने यथा भवति । तथा विधं कुर्यात् । कुर्यात् । कुर्यात् । कुर्यात् ।
वरात्रयस्ये मं विधिं कुर्यात् । शुद्रायाः पुनर्नमस्कारपरायानमस्कारप्रधानायाः य
थोक्तं सर्वविधं ववर्जितं कुर्यात् ॥ पुत्रीयमिति पुत्रा कुर्यात् ॥ ॥ अथेष्टं पूर्वसंयोगः ॥

५७

राम

॥२२॥

का

स्पादपत्तंच कामतः । एवं यथोक्तं विष्णुस्मृतौ नंदपत्न्यार्यः संयोगोऽपि धुनभावं । स न व
ध्यः स्पात । अपि तु स फलो गर्भसंभवहेतुर्भवेदित्यर्थः । न केवलं दंपत्योः संयोगवन्तिः
फलोनभवेत् । अपत्तंच कामतो यथा भिमंतं पुंगुर्गर्भरूपस्त्री गर्भरूपं वा स्पादत एवाह ॥ ६॥
संतोऽस्मादुरपत्त्यार्थं दंपत्योः संगतिं रहः । रहः स वेनाग्राम्यवचसा अत्र ग्राम्यधर्मसु च
पति । हि यस्मात्संतः साध्योऽपत्त्यर्थमपत्यजननाय दंपत्योः स्त्रीपुरुषयोरहयकांतं वि
शिष्टः संयोगः संगतिमाहुः ॥ न ग्राम्यसु खलिशौचैर्न वापत्यमात्रायेत्याह ॥ ॥ दुःख
त्वं कुलांगारे गोत्रे जातं महत्पि ॥ दुःखापत्त्यं स्त्रीगर्भः पुंगुर्भेविमहत्पि । गोत्रे जातमु

वासव

॥२३॥

श

कृषेपि कुल उत्पन्नमंगार कार्य करण सामर्थ्यात् समस्त कुशल विनाशो हेतु
त्वाते कुलांगार इत्थं च्यते ॥ ॥ ईहेतां यादृशं पुत्रं तदुपे चरितं चित्तयेतां जन
पदं सदाचारपरिहृते ॥ तौ दंपतीयादृशं पुत्रमिहेतां कामयेतां । रूपवर्णसंस्थान
प्रमाराण कृत्वादि । तथा चरितं श्रद्धावृतसत्पाजवानुशंसदा न दयादा शिरप स्वभावा
दि । तस्य मनीषितस्य सदृशं रूपचरिते ये यानानु जनपदानां चित्तयेतां ध्यायेतां ॥
पुत्रं दृष्ट्वा पत्यमात्रोपलक्षणार्थोऽत्र । तथा हि दुहितरमपि कश्चिदिह हृत्प्रेत । किंभूतो
तौ पितरौ तदाचारपरिहृदौ । आचरणमाचारः कुलानुरूपस्य चेति कर्तव्यतालक्षण

शा

श म

॥२३॥

स्य कर्मशोनुकानं । परिबुद्धो मनुज गच्छेत् । नास्व च न धाम्य वस्त्रालंकारतरथा युधनं माचारं ग
होद्यानवीराणां परावगायनशय्यासरणादिः ॥ आचारश्च परिबुद्धश्चाचारपरिबुद्धौ । तदित्यने
नाभिलषितापत्त्यं परमश्नुते । तस्यैवाचारपरिबुद्धो ययो सौ । वं पतिश्च सहस्ररूपचरितान्
जनपदं ध्यायेत् ॥ कर्म ते च पुमान् सर्पिर्भीरुशाल्योदनाशितः ॥ प्राकट्क्षिरो न पादेन शय्यां मे
हृत्ति का जया । आरोहेत् । स्त्रीनुवामेनेतस्पदक्षिरापाश्चर्तः । तैलमाषोत्तराहारातत्रमंत्रं प्रयोज
येत् ॥ कर्म ते च पुत्रीयविध्यनुष्ठापनावसाने च पुमान् स्त्रीतः प्राक्पुर्वं शय्यामारोहेत् । किं
भूतम् । सर्पिः भीरुशाल्योदनाशितः । सर्पिर्मिच्छन् भीरुशाल्योदनेनाशितो भोजितः । कथमारोहे

वाः सर्वे

॥२४॥

दक्षिरोऽनपादेन मोहूर्तिका ज्ञया ज्योतिः शास्त्रविदादिषु ॥ स्त्री तु वामेन पादेन तस्य दक्षि
रा पार्श्वतः । कय्यामारे हेमोहूर्तिका ज्ञयेति योज्यं । तुरवधारोऽभयत्रापि । पुमान् दक्षिरो
नेव पादेन प्रागेव । स्त्री पश्चादेव वामेन पादेन पुंसो दक्षि रा पार्श्वतय वश्यामारे हेमनात्पथा
कृत्वोतिः पुमान् सर्पिः शिरः काल्योदनादित इत्थं । स्त्री यास्तुतत्कालोचितमाहारं निरु
पयन्नाह । तैलं च माषशताभ्यां सुतोदितं शेषिक आहारो यस्यः कौवं । उत्तरे रशकोऽ
च तैलमाषौ पित्तलौ रक्तवृद्धिहेतुतया अत्यंतं सेवितव्यौ न पुनस्तथा शुक्रवैदिकरा
पि रापन्यापि स्त्रीरादिनिद्रव्या रीति पादयंति । तत्र मंत्रं वक्ष्यमाणं प्रयोजये

शा

राम.
॥२४॥

तू ॥ ॥ आहिरसि आयुरसि सर्वतः प्रतिष्ठासि द्वाता त्वाद्वातविधाता त्वा
दधातु वृक्षवर्चसाभदिति । ब्रह्मा बृहस्पतिर्विष्णुः सामसूर्यसथाश्विनौ । भ
गोथामित्रावरुणौ रौरीरंदधातुमे सुतं ॥ ॥ सांत्वयित्वा ततो न्योन्यं संवसेतां
मुदान्वितौ । उत्ताना तन्मना योषितिवेदंगेः सुसंस्थितैः । ततो मंत्रपाठानंतरं परस्परं
संसात्वयिष्यन् । त्वाप्रियवचनादिना प्रीतिमुत्पाद्य संवसेतां मिथुनि भावं गच्छतां किं
भूतो मुदा हव्यै र्गणान्वितो युतौ ॥ तत्र च संवसने योषिदुत्ताना तच्चिता च अत्र य
वै सुसंस्थितैः । तिष्ठेतां किमेवं सति भूवैतित्याहुः ॥ ॥ तथा हि वीजं गृह्णाति दैवैः तस्या

स्वा

वासवै
॥२५॥

नमाश्रितैः हियस्मात्तथा तेन प्रकारेण सा बीजं गृह्णाति दोषैर्वर्तितदिभिः स्वस्थानां वस्थि
तैः सद्भिः संग्रहे चोक्तं । न चासावधस्ति स्वेष्टे । तथा हि चेष्टः पुमान् जायते । पुंचेष्टा वास्त्री । स्त्री २
न च पुनर्जापान् गतां वा सेवेत । पुनर्जातो बलवान् स यो निपीडयति । देशि रापा ~~पार्व~~ ^{या} ~~पार्व~~ ^{पार्व} गायाः
क्षेयमापीडित ~~पुनर्जा~~ ^{पुनर्जा} श्रुतोऽपि र्धाति गर्भाशये ॥ वामपार्श्वगायास्तद्वत्पित्तं विदहति रक्तशुक्ले ।
तस्माद्दुत्ताना बीजं गृह्णाति ॥ ॥ लिङ्गं तु सद्यो गर्भाया योन्या बीजस्य संग्रहः । तृप्तिर्ग
रुतं स्फुरणं भुक्ता प्रातनुबंधनं । हृदयस्य दनं तं द्रातु दृष्टानिर्लेमिद्वरां । सद्यस्तक्षरा
द्रुमेयोस्याः सेवं । तस्याः सद्यो गर्भाया लक्षणा । बीजस्य गर्भाख्यस्य योन्या करणा ॥२५॥

राम

भूतया संयुतः सम्पद्य गृहं । तथा तृप्तिरिव तृप्तिः । गुरुत्वं स्फुरणं च कु
क्षेर्भवति । तथा शुक्रं च अस्त्रं च शुक्रास्त्रौ अनुबंधनं प्रवर्तनं । नानुबंधनम
ननुबंधनं । शुक्रास्त्रयो रप्रवर्तनं । शुक्रास्त्रननुबंधनं । शुक्रास्त्रयो रनिमु
खादेव मनं कीदृशनिःसरणमत्र च यो न्यागृहीतवीजत्वं हेतुः तथा हृद
यस्य दनाद्वयः पंचसद्यो गर्भाय हेतुवो भवन्ति । लोमहर्षणं च हर्ष
वशाद्भवति । तथा च संग्रहे । प्रहर्षो हृत्प्रासवत्यादि ॥ दूरीणीं गर्भस्या

वाःसर्वा

॥२६॥

वस्थां प्रदर्शयितुमाह ॥ ॥ अथोक्तप्रथमेमासे सप्ताहा कलली भवे
त ॥ गर्भः पुंसवनात् पूर्वव्यक्तेः प्रयोजयेत् ॥ सप्ताहादवकिर्गर्भगो रुकः
ह्येष्टः पिंडी भूतो भवेत् ॥ सप्ताहादनंतरं यावन्माससावदव्यक्ता कृतिः
कलली भवेत् अत्र कलली भूते यावत् स्त्री पुरुषाद्युत्पत्तिलक्षणराव्य
क्तिर्न भवति तावेव व्यक्तेः प्राक् प्रथमे मासि पुंसवनात् प्रयोजयेत् ॥ ननु
च शुद्धे शुक्रात् वे सत्वः स्वकर्मत्वे द्योदितो गर्भः संपद्यत इत्युक्तं ॥ तत्र य

आ

राम

॥२६॥

दिष्टा कृतेन कर्मणा स्त्री गर्भः कर्तुमाशिश्रस्तदापुरुषप्रयत्ने सत्यपि पुंगुर्भे कर्तुं
 न शक्यते। तस्मात् पुंसवनमनर्थकमेवेत्याह ॥ ॥ बलीपुरुषकारो हि देवम
 प्यतिकर्तते हि यस्मात्पुरुषकोरो बलवान् दुर्बलं देवमतिवर्तते अतिकम्पव
 र्त्तते। अपिशब्दात्पुरुषकारमपि दुर्बलं दिष्टं बलियो ऽतिकम्पवर्त्तते इति प्रति
 पादयति। अतएव प्राकृतेन कर्मणा बलियसा आशिश्रस्तस्त्री गर्भस्पुंसवता
 दिष्टेन न पौरुषेण कर्मणा शतशो ऽपि प्रयोजितेन न कथंचित्। पुंगुर्भे कर्तुं
 पार्यत इति ॥ ॥ उत्तंच ॥ ॥ देवपुरुषकारेण दुर्बलं तू पहन्यते। देवैर्बलवत्

शंका २

वाःसर्वा

दा

॥२॥

॥२७॥

रत्नमप्रकृष्टेनो हन्यत इति । अत्र पुंसवतदा नादिसंम्यक्प्रयोजितं । सिध्यति
स्मनुमीयमानं प्राकृतस्य कर्मणा हीनबलत्वं प्रबलत्वं प्रवृज्जमयति । अथुना
पुंसवतप्रयोगमाह ॥ ॥ पुष्पे पुरुषकं हेमं राजतं वाथ वायसं । कुत्वाग्निवरां
निर्वप्य शीरे तस्या जलिं पिबेत् । पुष्पे पुष्पयुक्तं काले पुरुषकं पुत्तलं कं हेमादि
कृतमग्निवर्तं रां कुत्वा सुध्याते तया ततः शीरे निर्वप्य निवेश्य तस्य शीरे स्या
जलिपतत्तु त्वयारवं पिबेत् । पुरुषकमिति पुरुष इत्यस्मिन्नर्थे द्वे प्रतिहता राम
वितिकनू हेममिति हेमो वि ~~पु~~ ~~जि~~ ~~व~~ ~~क~~ ~~म~~ ~~दो~~ ~~र्य~~ ~~का~~ ~~नू~~ । पिबेत् पुष्पजले पिबेत् ॥२७॥

र्ष

कमलनाम्न

कारार्थेऽग्रानस्तद्वितर्दतिटि होप । राजतमिति प्राशिरजतादिभ्योऽशि। त्परा ।
। अयसमिति तस्योमित्यरा ॥ ॥ गौरदंडमपामार्गजीवकर्ममैर्यकान् । पि।
पिवेत्युप्येजलेपिष्वा नेकद्विविसमस्तशः ॥ गौरदंडादीनचतुरोद्वयविशेषानपि
वेत । किं भूतान् जलेपिष्वा नेकत्वा कृतान् । कथं कृत्वा एकद्विविसमस्तशः ।
एकोद्विषुप्रत्येकं शसप्रत्ययार्थयोगः ॥ तैरेकमेकं कृत्वा द्वौ द्वौ कृत्वा चतुरश्चतु
रः कृत्वेतान् पिवेदित्यर्थोऽवतिष्ठते । कदा प्राञ्चपुष्पयुक्ते काले ॥ ॥ श्रीरैरा
श्वेतवृहती मुलनासापुटे स्वयं । पुनार्थदक्षिणोसिंचेद्वामेदुहितुवाक्ये ॥ ॥

वाःसर्वा

॥२३॥

३७

तुल्यं पुष्पकं कारिकाया मूलं श्रीरंशा कल्की कृत्य स्वयं स्त्रीदुःशिरा नासा पुटे पु
त्रं पुत्रसंपत्तये सिंचेत् । इदं हितं वां कुया सुता काम्यया नाम नासा पुटे सिंचे
त् ॥ ॥ पयसा लक्ष्मणा मूलं पुत्रोत्पादस्थितिप्रदं । नासाया स्पेनवापीतं वृ
ष्टं गावकं तथा ॥ ३० ॥ बंधी जीवनीया श्रवासां तं रूपं योजयेत् । पयसा श्रीरं
शालक्ष्मणाया मूलं कल्की कृत्य पीतं पुत्रोत्पादप्रदं पुत्रस्थितिप्रदं भवति ।
कथं पीतनासाया स्पेनवा । कदाचिन्नासिकया कदाचिन्नास्पेनयस्याः सम
पुत्रोत्पादयेत् । तथोत्पन्नो वा स्थितिं न लभते । चिरं न जीवति । तथैवं पातयामित्यर्थः ।

॥२४॥

वटभृङ्गावृकंतथोतेनैवप्रकारेणानासयाआसेनवापीतंप्रवोत्यादस्थितिप्रदंभवति।न्य
ग्राधप्रथमोद्विष्टप्ररोहोवटभृङ्गः॥तस्यावृकमितिप्रभावस्याचिंत्यत्वादुतत्संख्यावदि
न्रत्वं॥जीवनीयाश्चध्वोजीवंतिकाकोल्पाद्यादशयाशोधनादिगर्भसंग्रहोक्ता
स्तावाह्मातरूपयोजयेत्।तत्रस्नानोवर्तनादिनावाह्यउपयोगः॥आहारपानादि
नाअंतउपयोगः।उपचारःप्रियहितैर्भक्षामृत्यश्चगर्भवत्।नवनीतचृतसीरैः
सदाचेनामुपाचरेत्।उपचारउपाचररां।प्रियार्थव्याहिताःपथ्याआहारविहा
रा।स्नैःप्रियहितैर्यउपचारोभूतपत्पाकतोभूतेष्वयसंबभूतःकृतःसगर्भधृक्॥

वा

वासुकी

॥२८॥

२६

तदनुष्ठानादुर्मः स्थितिं दधातीत्यर्थः । येनांच स्त्रियं न वनीता हिमिर्यथा सात्मं स
हेपाचरेत् ॥ ॥ अतिव्यवायमायसंभारं प्रावरणं गुरु । अकालजागरस्वप्नकति
नोत्कटकासनं । शोककोधभयोद्देगवेगश्रद्धाविचारणं । उपवासाच्च । तीक्ष्णो
ह्यगुरुविषं भिभोजनं । रक्तं निवसनं स्वप्नकूपे शोभयमा मिवं । उत्तमाशय
नं यच्च स्त्रियो नेह तितत्पजेत् । तथारक्तश्रुतिं शुद्धिं वसिमा मासतो यमात । रभि
र्गर्भः श्रवेदामः कुक्षौ भुष्ये न्मयेतव । गर्भिणी स्त्री अतिव्यवायादीनुत्तानशय
नां तां स्तेपेत् । न केवलमेतान् यथाहारविहारादिव स्तूजातं स्त्रियो वदुःशः प्रसू

शा

राम

॥२८॥

तृ३

तास्तत्कालव्यापारनिपुणाः चयाः काश्चनस्थियोने कृतितदपि वर्जयेत् । तथा चर-
त्तश्रुतिं श्रुद्धिं च व मनविरेचनरूपां त्यजेत् । वसिष्ठमनुवासनमष्टमं मासं मया
दीक्षु वर्जयेत् । अष्टमे मासि वसिष्ठं प्रयेजयेदेवेत्यर्थः । एभिर्वर्ज्यैर्वसू-
भिर्गर्भेऽव्यमानैर्गर्भिः ग्रामोऽसंपूर्णः श्रवेत्येतत् । कुक्षौ वा भ्रूष्येत् । प्रियेत वा
मृत्युं वा गर्भः प्राप्नुयात् ॥ ॥ वातलेऽथ भवेद्गर्भः कुक्षौ भजतु वा मनः । पित्तलेः ख-
लतिः पिंगाश्चित्री पांडुः केफात्मनि मिः । वातलेऽथाहारे मांसासेवितैः कुक्षौ चो-
डो वा मनो वा गर्भे भवति । पित्तलेऽराहारे मांसासेवितैः खलतिः खल्वटः पिंगो वा स्यात् ।

वाःसवां

येतोमृदुन्यर्ककशानिअतीशान्यप्यककशानीत्यनर्थोतरत्वमेतयोः। ३१

अत्रोच्यते॥ ६

॥३०॥

कफकृद्दिशहारेर्मात्रासेवितैश्चित्रवान्पांडुवस्पातु॥ ॥ व्याधींश्चास्या
मृदुसुरैरतीशैश्चोद्यध्वैर्जयेत्। अस्याश्चगर्भिरापोयेवधयो जायंते। ता
नव्याधीमृदुसुरैरौषधैस्तथाअतीशैर्जयेत्। मृदुनिचतानिसुरवानिचमृदु
सुरवानि। मृदुन्यककशानिनीर्यादिभिर्द्रोक्कषसामध्यनिसुकुमारोचितानि
सुरवानिसुरवोपभोग्यानिप्रियाणीतियावत। ननुमृदुन्यतीशानिचेतिनिर्देष्टव्यं।
किमुभयोपादानेन। अतोमृदुन्यककशानिउत्कृष्टशक्तीनिमरीचादीन्यतीशानि। राम
तीशानिपुनस्तीशांगुणायुक्तानिराजीकादीनिर्देष्टव्येहेशकराणिमेवजातिमवन्ती

॥३०॥

ति। द्वयो रूपादानं युक्तं। तत्रांतरे त्वेकमुक्तं। इत्यनात्पयिके व्याचौ विचिरात्पयिके पु
नस्ती शौरपिक्रियायोगेः स्त्रियं यत्नेन पालयेदिति। यच्च व्यवायादिगर्भिरम्पाः परि
हार्यत्वेन निर्दिष्टं। तथा व्याचौ श्वास्थामदुसुरैरती शौरौ वचैर्जयेदिति। तद्
स्मिन्नकाले विशेषेणोतिद्वयं। न तथा चान्पदातिव्यवायादिसेवनाद्गतथा
प्रत्यया यन्मयं तथाती शौरौ वचप्रयोगाच्चातयवतथारक्तश्रुतिं बुद्धिं वसिमा मा
सतो वमादित्येतत्प्रथमं निर्दिष्टातिव्यवायादिपरिहार्यगणामचेत्। प्रथ
मे मास्यव्यक्तलिंगककला लवस्थोगर्भेभिवेत्। द्वितीये तु मर्मासिगर्भः

॥३९॥

कीदृक् स्यादित्यादि ॥ ॥ द्वितीये मासि कललात् चतुःपेक्षपथवारुदं । पुंस्त्री
 क्लीवात्कमात्तेभ्यः । द्वितीये मासि कललाद्दुतःपेक्षपथवारुदं गर्भस्यादिति
 योज्यं तेभ्यो चनादिरूपेभ्यः कमात्परिपाद्यापुंस्त्री क्लीवाः संपद्यंते । चना
 तुमानूपेक्षीतस्त्री । अर्बुदात् क्लीवः यंडः न स्त्री न पुमानिति ॥ ॥ तत्र
 व्यक्तस्पलशरांशामतागारिमाकुशेर्मुर्बुद्धिरेचकः । जंभाप्रसेकः
 सदुनंरोमराज्याः प्रकाशनं । अम्लेयतास्तनी सन्तपीनी सस्तन्यौ कृष्णचु राम
 चकौ । पादशोफो विदाहो न्नश्चद्विधात्मिकाः । तत्र व्यक्ताव्यक्तयोर्मध्या ॥३९॥

व्यक्तो निर्धार्यते। व्यक्तस्य गार्भस्य वक्ष्यमाणं लक्षणं शामतेत्यादिकं। गारिमेति
गुरोर्भा वशति। पथ्यादिभ्यश्च मनचवेति मन्वप्रियस्थिरेत्यादिना गरादेशः।
विदाहो न्यर्इति। अन्येऽप्याचार्या विदाहो भवतीत्याहुः। नानाकाराश्च शब्दाः
पथ्यापथ्यविषयाऽप्रभिलाषाः। व्यक्तस्य गार्भस्य लक्षणं संग्रहेतुत्वं। तस्या
श्वरजोवाहिनोश्चोतसां वत्मानूपरुच्यंते गर्भेण। तस्मात्ततः परमार्थं त्वं न ह
इयेते। ततस्तद्वचः प्रतिहतमपरंचाचं परंचोपचायमानमपरत्याहु
रिति। गार्भस्याश्च शब्दासूतपन्नासूकिमपथ्यं तस्मै देयं नैत्येवं संदेहेतुद्वयद

॥३२॥

सार्थमाह ॥ ॥ मातृजं ह्यस्य हृदयं मातुश्च हृदयेन तत् ॥ संबद्धं तेन गर्भिणी
 स्यान्नेये श्रद्धाविधारणं ॥ हियस्मादस्य गर्भस्य यदुदयं चेत्तन्ना विष्ठा नीतन्मा
 तृजं तथा चोक्तं ॥ मृदुवमानं जंरक्तेत्यादि ॥ तच्च गर्भहृदयं मातृहृदयेन संयुक्तं
 भवति ॥ ततश्च गर्भिणी हृदयेन संतप्तं न गर्भहृदयमपि तत्पते परस्परं हृद
 यस्य संबन्धत्वात् ॥ अतएव गर्भिणी द्विविधं हृदयादौ हृदि नीत्युच्यते अत
 एव च परापत्तहृदयत्वात् तत्काले स्वस्वभावोचितमभिलाषं विहाय नाभि रम
 लाषो जायते ॥ यतश्चैवं तेन कारणेन न गर्भिण्याः श्रद्धाविमानं न मभिलाषा

॥३२॥

प्रतिपूरणं नेयं । तदर्थमाह ॥ । देयमप्यहितं तस्यैहितोपहितमल्पकं । तस्यैगर्भि
शेषहितेन पथ्येन पुक्तमहितमपथ्यमपि विदाहि विषं भ्यादि पूर्वनिषिद्धं यकोद्दयं ।
अपिशदेन किमु तस्यै प्रार्थमाना ये हितं देयमिति गमयति । किं मात्रा मनपेक्षे वा हि
तं देयं । नेत्याह । अल्पकमतिशयेनाल्पं । ननु यद्यहितं तत्कस्माद्दीयत इत्याह ॥ ॥
अ ~~सूत्रा~~ विचाता दुर्मस्य विकृतिश्च्युतिरेव वा । यदि चिरकालोषितः कुक्षौ गर्भः तदा तस्य
गर्भस्य विकृतिर्वैरूप्यमवेत् । अथाचिरोषितो गर्भस्तदा तस्य च्युतिर्विनाशो भवेत् ।
अतस्वश्रुविमान । चेतातिहानकुपितपवनत्वादुतोः । लब्धदोहदातुवीर्यवंतं चि

॥३३॥ रायवंचसुतं सूते ॥ ॥ व्यक्तीभवति मासेऽस्य तृतीये गात्रपंचकं ॥ मूर्धाद्वे सक्थि
नी वाहू सर्वसूक्ष्मांगजन्म तु ॥ सममेव हि मूर्धाद्यैर्ज्ञानं च सुखदुःखयोः ॥ अत्र
गर्भस्य तृतीये मासि गात्रपंचकं व्यक्तीभवति ॥ तत्र व्यक्तरूपं व्यक्तं तदानीं संपद्यते
ति चार्थः । तदेव पंचांगमाह ॥ मूर्धाद्वे सक्थिनी वाहू इति । सर्वेषां चांगानां चेतना
धिया नानां जन्मोत्पत्तिरन्यत्र जन्मोत्पत्तिरकालजेभ्यो हंतादिभ्यः । तथा सममेव
तुल्यकालमेव मूर्धाद्यैः सुखदुःखयोर्ज्ञानं भवति । तदानीं सुखसंविदुःखसंवि
द्वगर्भस्य जायत इत्यर्थः । च स मुच्ये हि यस्मादर्थे अत्र मात्रा अभ्यवहताभ्यामन

पानाभ्यां कथं गर्भो वर्द्धत इत्याह । गर्भस्पनाभौ मातृश्वाहृदि नाडी निवध्यते । यथा स
 पुष्टिमाप्नोति केदार इव कुत्पया । सैकेव नाडी गर्भस्पनाभौ मातृश्वाहृये निवध्यते ।
 अहवशात् संश्लिष्यते । यथानाड्या सा गर्भः पुष्टिमाप्नोति तावहति । केदार इव ।
 कुत्पयात्पनाड्या जलं वहं त्या केदारस्यः सौत्पादिर्यथा ऽमिव वर्द्धते । तथैव मा
 तृहृदयाश्रितयानाड्या मात्राभ्यवहतादाहारजाठराग्निना पच्यमाना तूपसा
 दास्वेन रसेन यस्माद्व्यक्ती भवदंगप्रत्यंगस्पनाभ्यां प्रतिवद्धनाडी ॥ नाड्या मपा
 रा । अपरस्यां मातृहृदयं । ततो मातृहृदयादाहाररससारे धमनीभिः संवहमा

वा. सर्वं

॥३४॥

दि १

श
नोगर्भमुपैति । ततः कमाग्राभिच ॥ ततस्सपुनर्गर्भस्पपका^शस्येकायाजितनाप
अमानः प्रसादवाहुल्यादातादिपुष्टिकरः । संपद्यते । तथारोमकुपैरुपसेहस
वप्रविशति । साश्नादन्नपानाननुप्रवेशातुरसस्पकफमलत्वाद्गर्भस्पस्कूलमूत्र
पुरीषाद्यसंभवः ॥ ६ ॥ चतुर्थे व्यक्ततांगानां चेतनायाश्च पंचमे । गर्भस्पेति अनुव
र्तते । चतुर्थे मासि गर्भस्पसर्वेषामंगानां सूक्ष्मत्वादव्यक्तरूपाणां व्यक्तताभवति ।
चेतनायाः पुर्नर्मनो द्वितीयनामिकाया अव्यक्तरूपायाः पंचमे मासि व्यक्तता जायते । राम
वधे स्नापुंसिरामेव बलवशानिरुत्वचां । षष्ठे मासि अव्यक्तरूपाणां स्नाद्यादीनां व्यक्तता

॥३४॥

जायेते ॥ ॥ सर्वेः सर्वांगसंपूर्णा भावेः पुष्पति सप्तमे । सप्तमे मासि सर्वेः
सकले भावेर्वस्तुषुभिः सर्वांगसंपूर्णा गर्भः । पुष्पति पोषयाति । अंगसंपूर्णः
पुष्पतीत्येव तावतैव प्रकृतार्थावगतिः सर्वग्रहणमधिकार्थद्योतनाय । तेन
सर्वेण जन्मजीवनलक्षणेनार्थेनांगैश्च संपूर्णा भवतीत्यवतिष्ठते । अकाल
प्रसवत्वात्तु ततश्चागर्भजन्मजीवनलक्षणेनोपायः । सावर्थः । सोऽप्यस्मिन्भवतीति
जाप्यते । तथा चास्मिन्मासि गर्भे जातो जीवति । किंत्वकालप्रसवत्वाद्वा त
थादीर्घजीवितत्वादिकं स्यात् । वक्ष्यति हि । कालः सूतेरतः परमिति । अमु

वा० सर्वा मेव वन्यायां चेतसि विधाय अष्टमे मासि अजः स्वरूपनिगदन् प्रस्तावे जा
 ॥३५॥ तो न जीवति किं भुरिति वक्ष्यति । अन्यथा अकाल प्रसवत्वा देवास्मिन् गर्भ
 स्प जीवने न संभाव्यत एवा जातो न जीवतीत्येव द्वा क्य मनर्थमिव स्यात् ।
 तस्मात्सप्तमे मासि जातो जीवतीति सुप्रतिपादितमेतत् ॥ ॥ गर्भे रोगो
 त्यीडिता दोषास्वस्मिन् हृदयमाश्रिताः । कंदू विदाहं कुर्वन्ति गर्भिरापाः किं किं
 सानि च । गर्भे रोगो त्यीडिता उर्ध्वपीता दोषा वातादयस्तस्मिन् काले हृदयमाश्र
 म श्रिता गर्भिरापाः कंदू विदाहं च कुर्वन्ति । तथा किं किं सानि कुर्वन्ति । उरू ॥३५॥